

Standardni Model Kosmologije

Dejan Stojkovic

State University of New York at Buffalo

GR100, SANU
Beograd, 23 Jun 2015

Sadržaj

- **Big Bang: Osnovne Cinjenice**
- **Standardni Model Kosmologije**
- **Problemi:**
  - **Tamna Materija (nedostajuca masa)**
  - **Tamna Energija (ubrzanje svemira)**
- **Predlozena Resenja:**
  - **Kosmoloska konstanta**
  - **Fazni prelaz u Univerzumu**

Sta je sve ovo oko nas?

Kako je nastalo?

Kako i kada ce nestati?

Prvi kosmoloski model

Malo sofisticiraniji kosmoski model

COSMOLOGY MARCHES ON

Znacajan progres je napravljen u poslednjih nekoliko hiljada godina

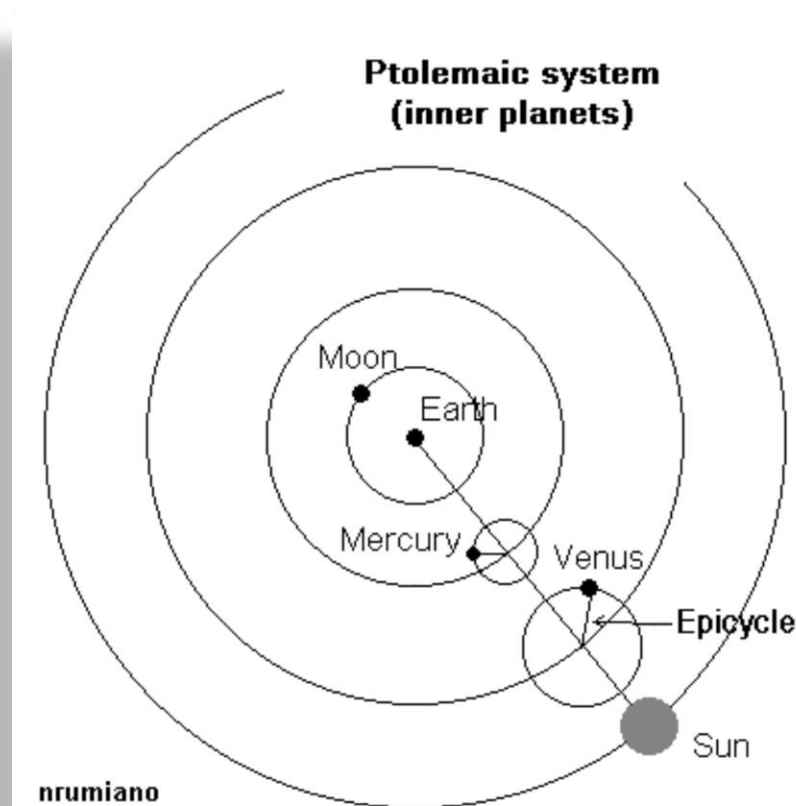
Moderna Kosmologija

Big Bang

Pre Kopernika: Zemlja je u centru Svemira

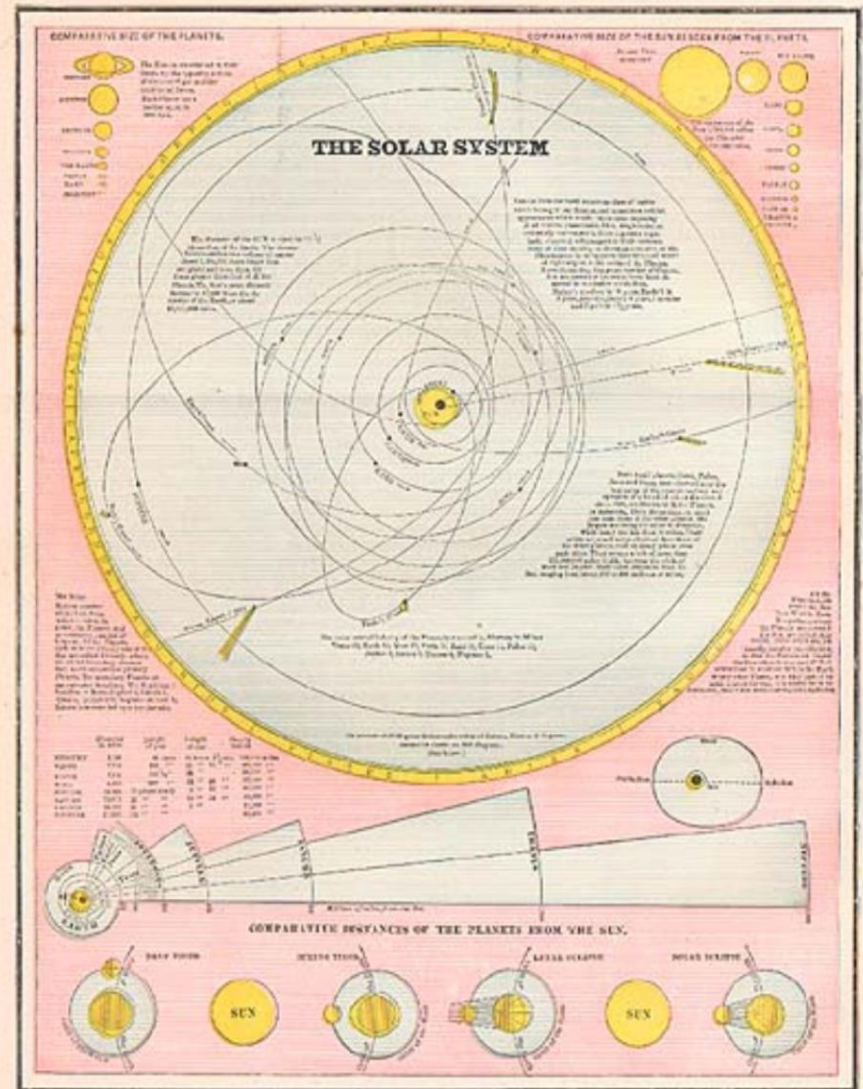

Kopernikov Princip

- Ne zauzimamo specijalno mesto u Svemiru

- Nismo u centru Suncevog sistema, Galaksije, Svemira

...

Olber-ov Paradoks

Zasto je nebo nocu tamno?

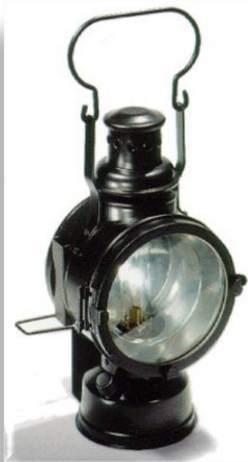
- Ako je Svemir beskonacan, u svakom pravcu na nebu mora da postoji bar jedna zvezda, bez tamnih praznina izmedju

1. Svemir je konacan

**2. Brzina svetlosti je konacna
(postoji horizont)**

Brzina Svetlosti

**Galileo: “Svetlost je
brza od zvuka”**

**1620: Dva posmatraca
na dva susedna brda:**

- Svetlosni signal stize
pre zvucnog signala

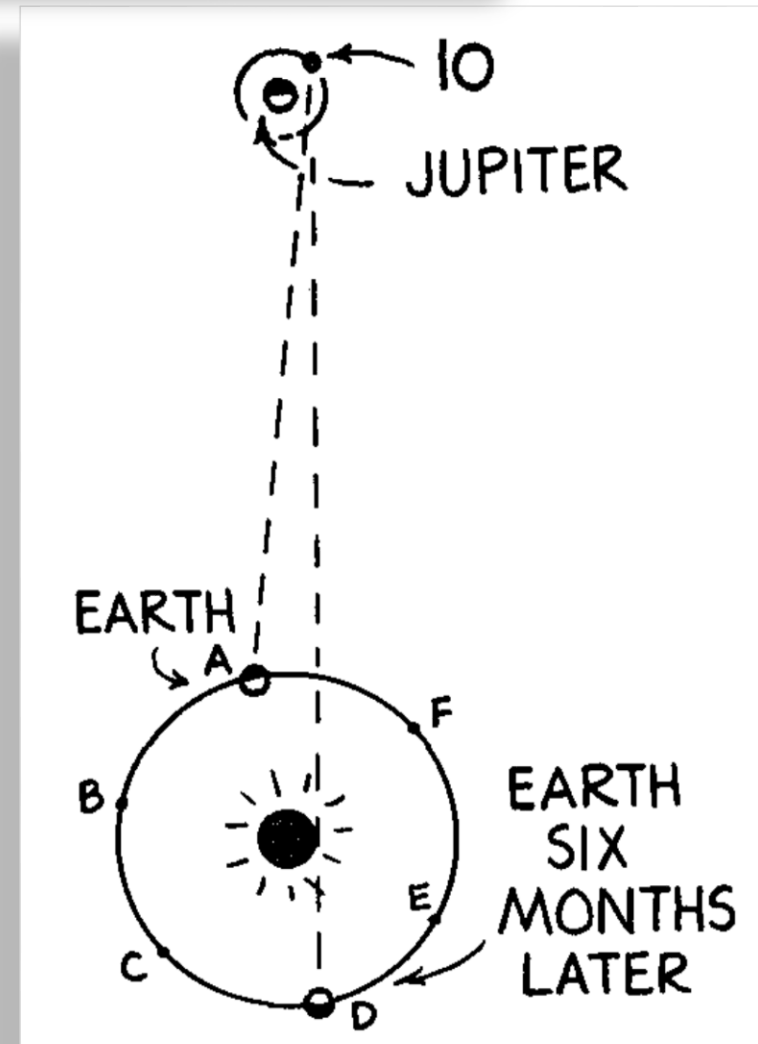
Brzina svetlosti je konacna

Olaf Roemer: 1670

Koristi Jupiterov mesec IO kao sat

Meri brzinu svetlosti

$C = 300\,000 \text{ km/s}$

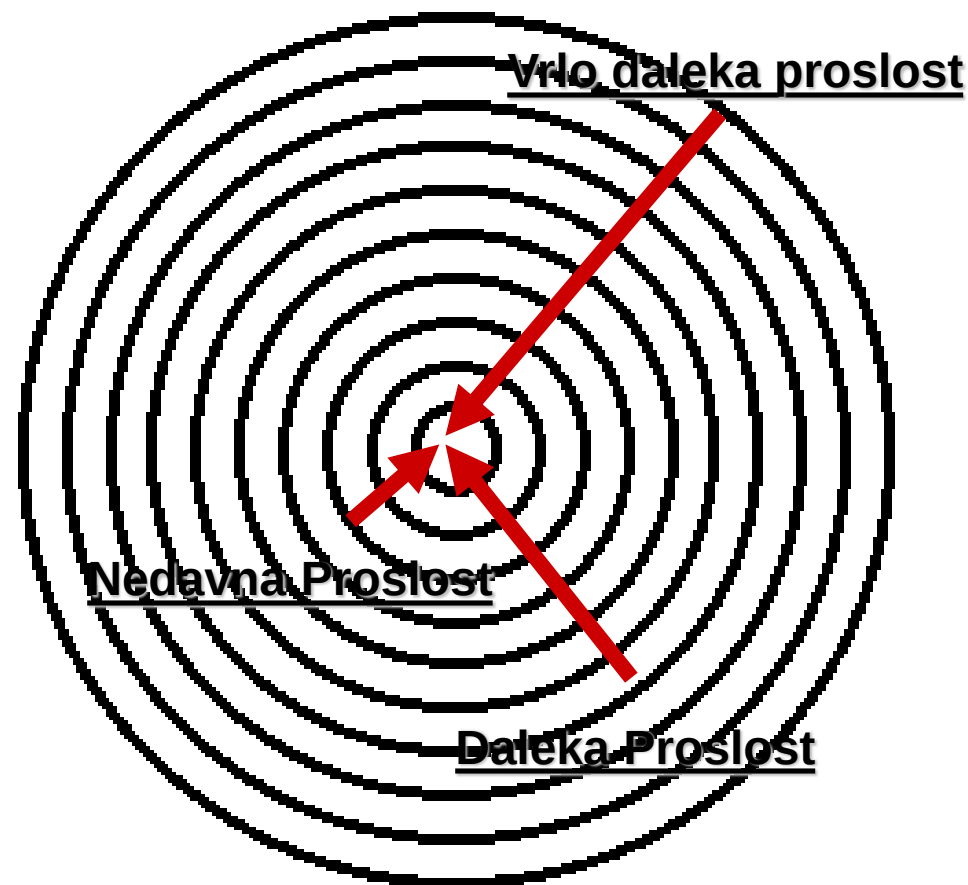

Kosmicka geologija

Svetlost putuje do nas:

- od Sunca: 8.4 min
- od najblize zvezde: 4 god
- od centra nase galaksije: 25 000 god
- od Andromedine galaksije: 2.9 miliona godina

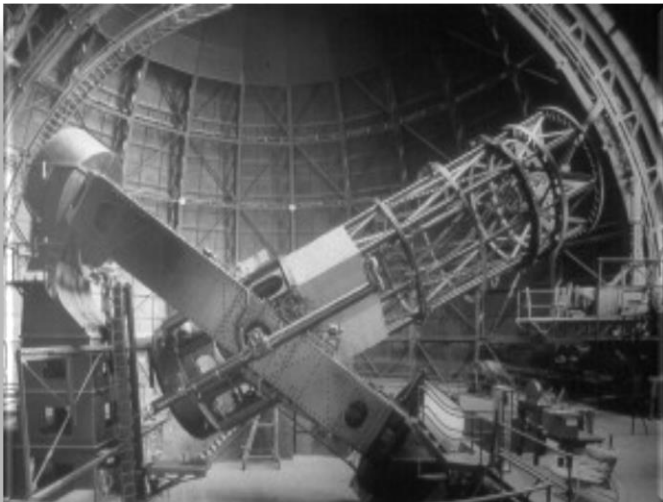
**Kad pogledamo oko sebe...
...vidimo proslost**

Istorija Univerzuma je oko nas

Hubble: Svemir se siri!

- **Edwin Hubble (1929)**
otkriva da se Svemir siri

Hubble-ovo otkrice

➤ Hubble proucava daljine i brzine galaksija

➤ Pronalazi pravilo: Udaljenije galaksije se kreću brže!

Brzina

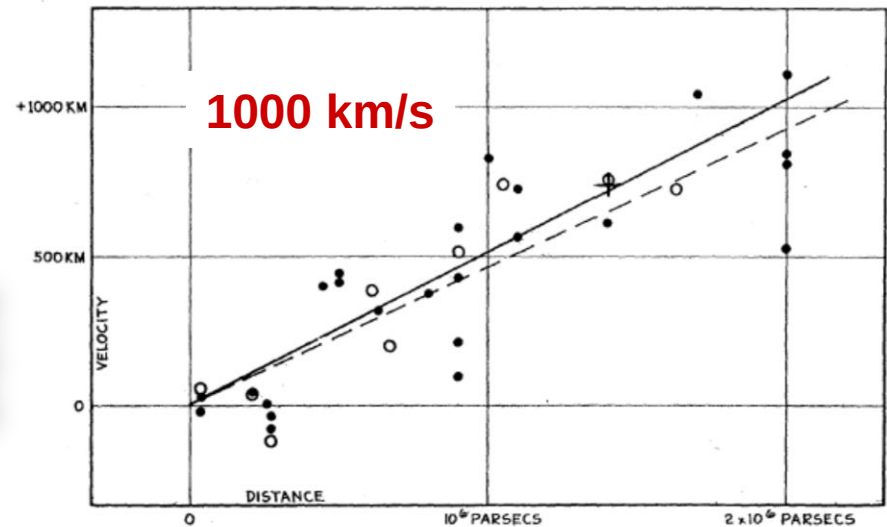
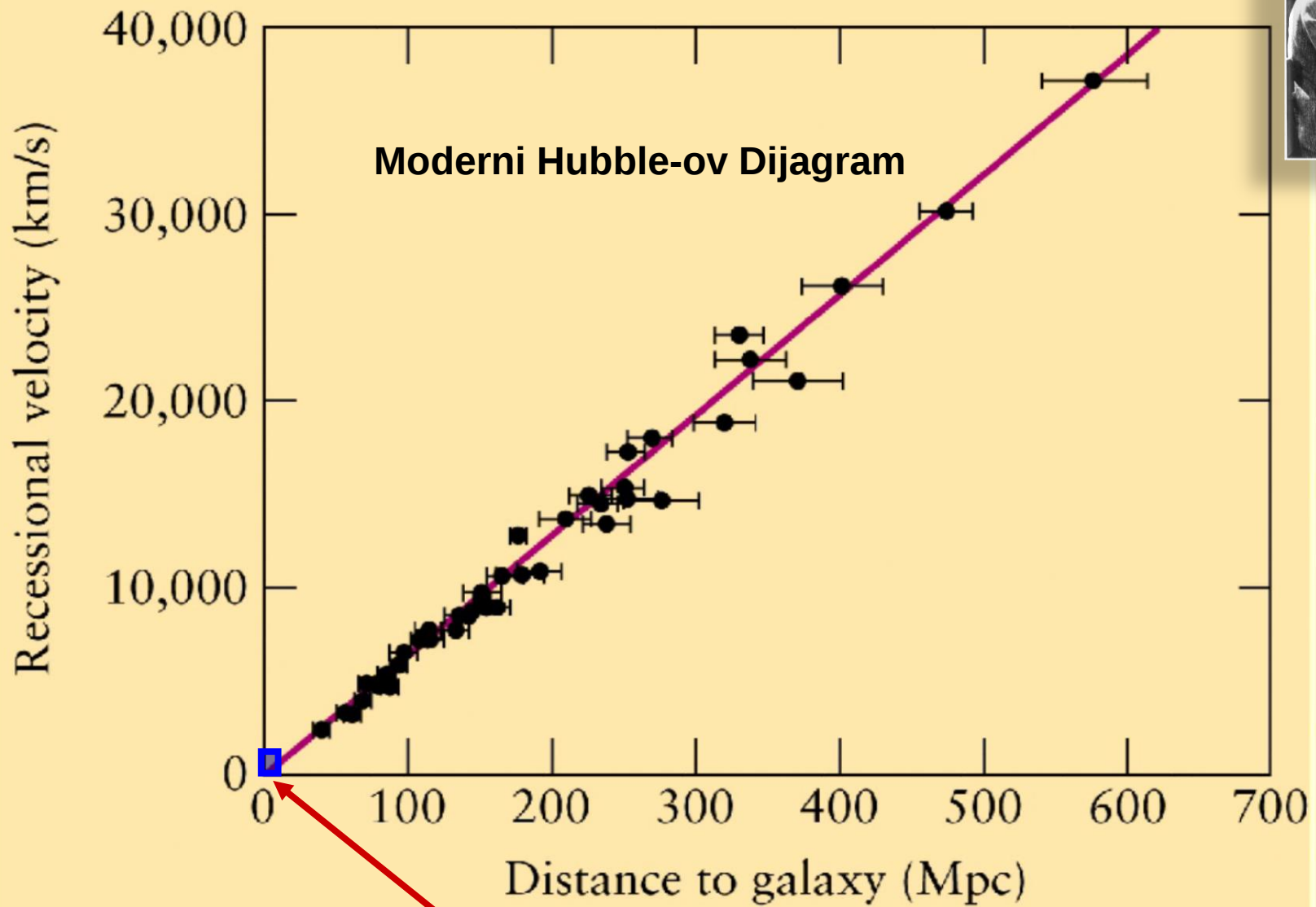

FIGURE 1
Velocity-Distance Relation among Extra-Galactic Nebulae.

Daljina od nas

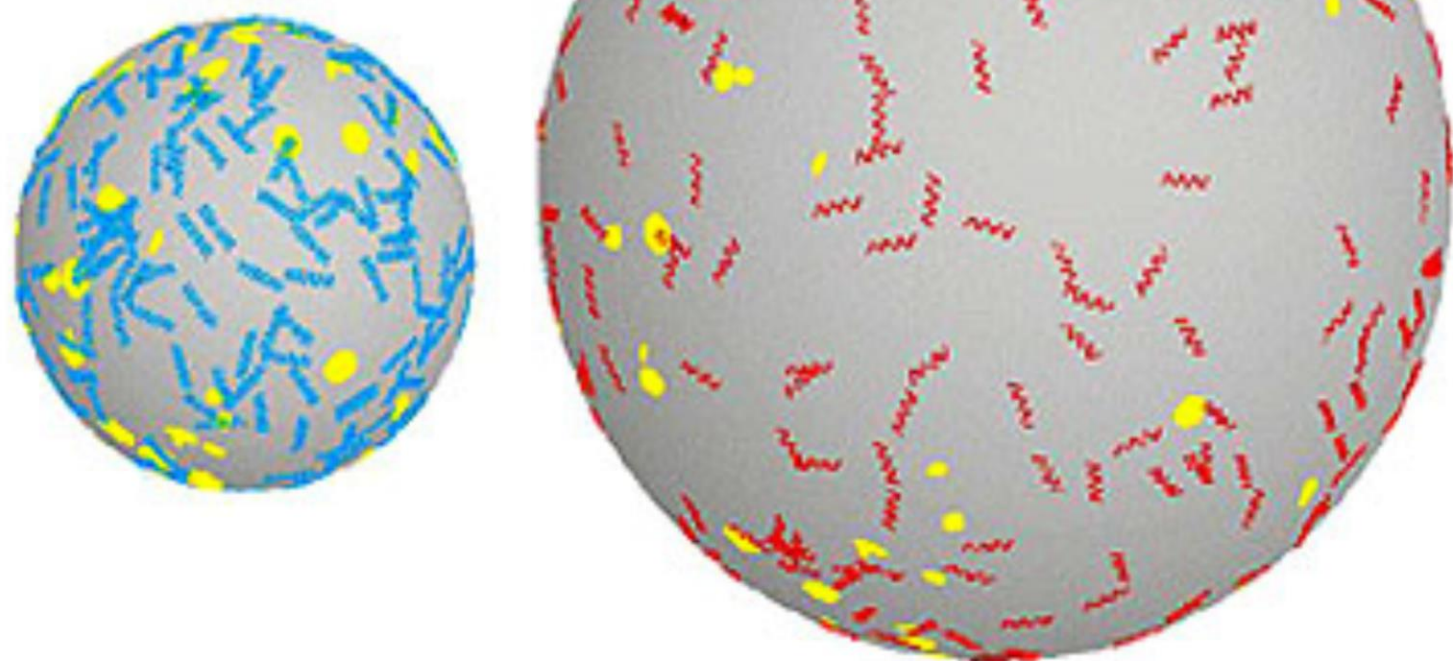
$$v = H_0 r$$

Hubble-ova konstanta

Originalna merenja su bila ovde

Expanding Balloon Analogy
Photons move and redshift
Galaxies spread apart but
stay the same size

Implikacije ekspanzije

Svemir se danas siri

Okrenimo sat unazad:

U proslosti, Svemir je bio manji

Gustina je bila veća

Temperatura je bila veća

Na pr. kao unutrašnjost Sunca

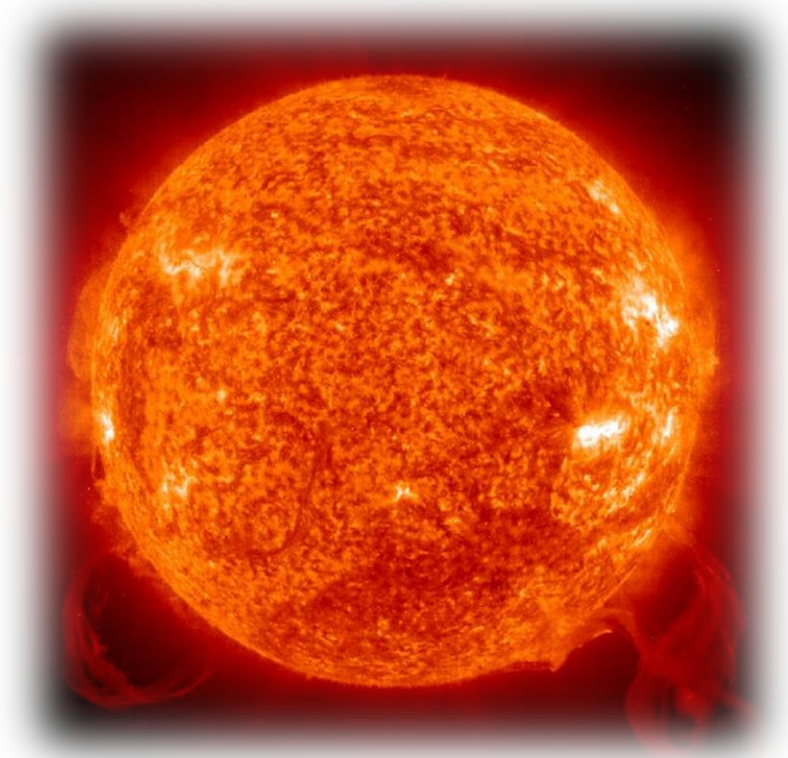
Topli objekti emituju radijaciju

Mozemo li da vidimo radijaciju iz ranog Univerzuma?

Termalno zracenje iz Big Bang-a

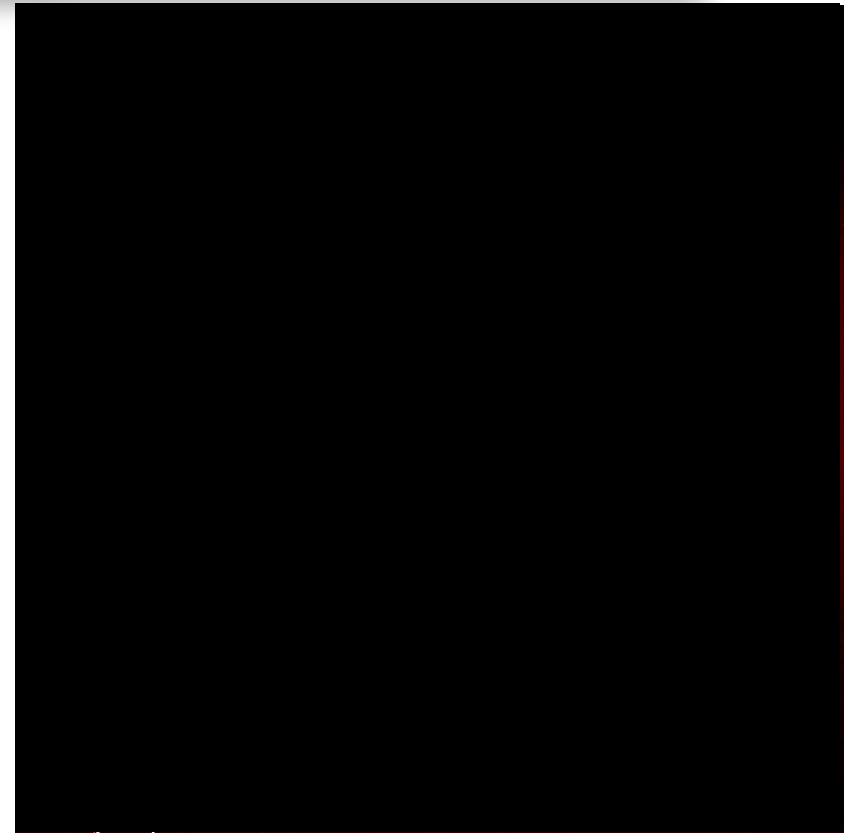
- Izgleda kao i svako drugo termalno zracenje
- Ali toliko toplo da je potpuno neprovidno
- Mozemo da gledamo u proslost naseg Univerzuma sve do vremena kad je on bio vrela plazma
- Dalje ne mozemo da vidimo!

03/03/18 07:19

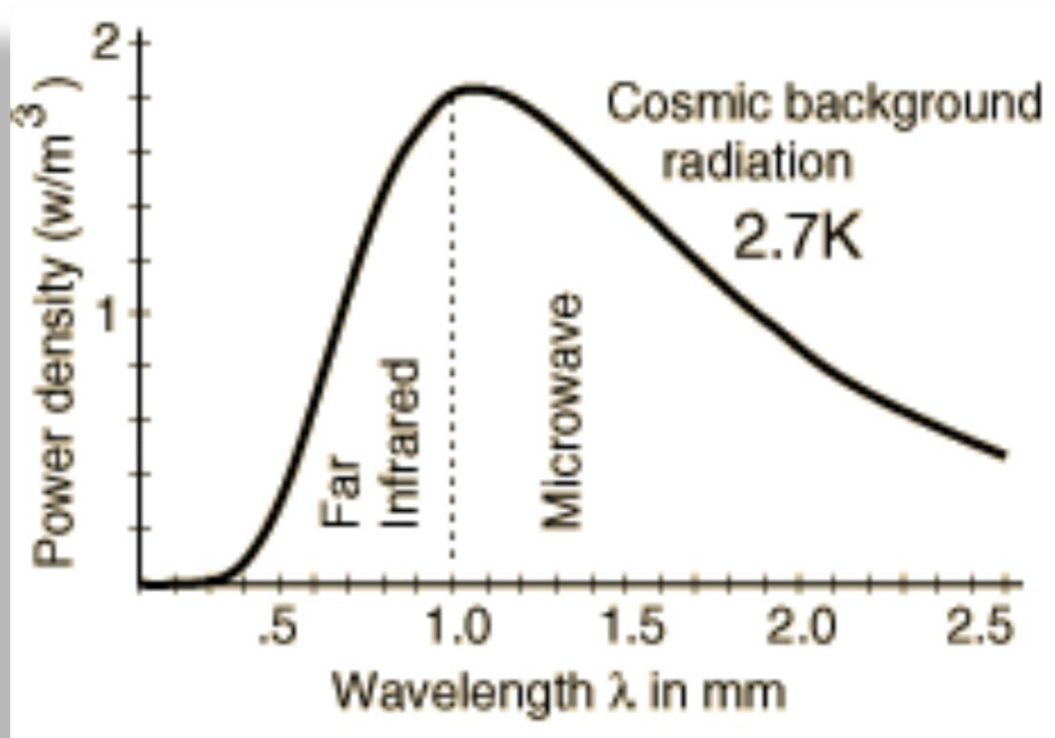
Termalno zracenje iz Big Bang-a: DANAS

- **Svemir se siri**
- **Talasna duzina emitovanog zracenja se razvlaci**
- **Umesto vidljive svetslosti, to je danas 1000 puta duzi radio signal!**

Nije u vidljivom delu spektra!

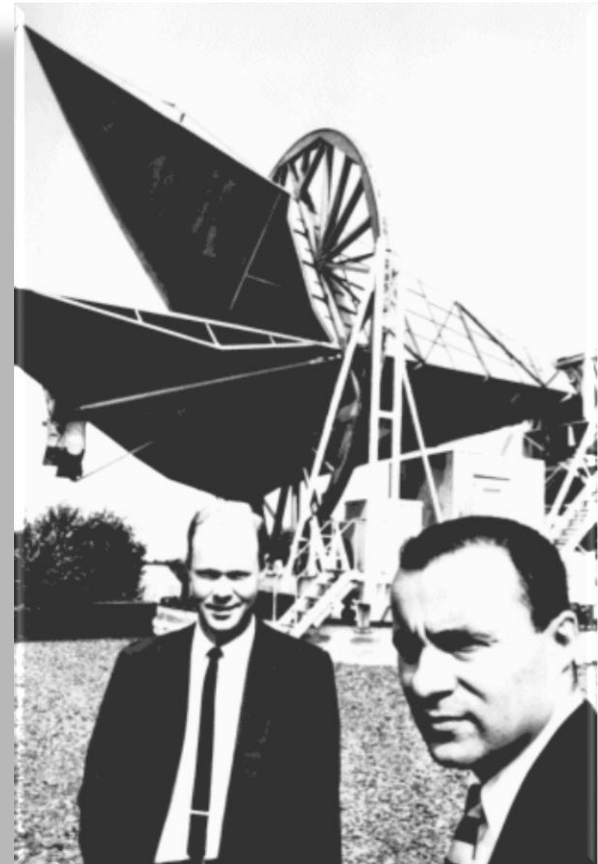
Predikcija

Spektrum predvidjen 1940 (Gamov, Alpher i Hebert),
i opet 1960 (Peebles)

Kosmicki Sum:

Otkrice Kosmickog Pozadinskog Zracenja (CMBR)

Penzias i Wilson pokusali da nadju izvor suma u njihovom novom Bell Labs radio teleskopu (originalno namenjenom za komunikaciju sa satelitima).

Izgledalo je kao da sum dolazi sa svih strana Univerzuma...

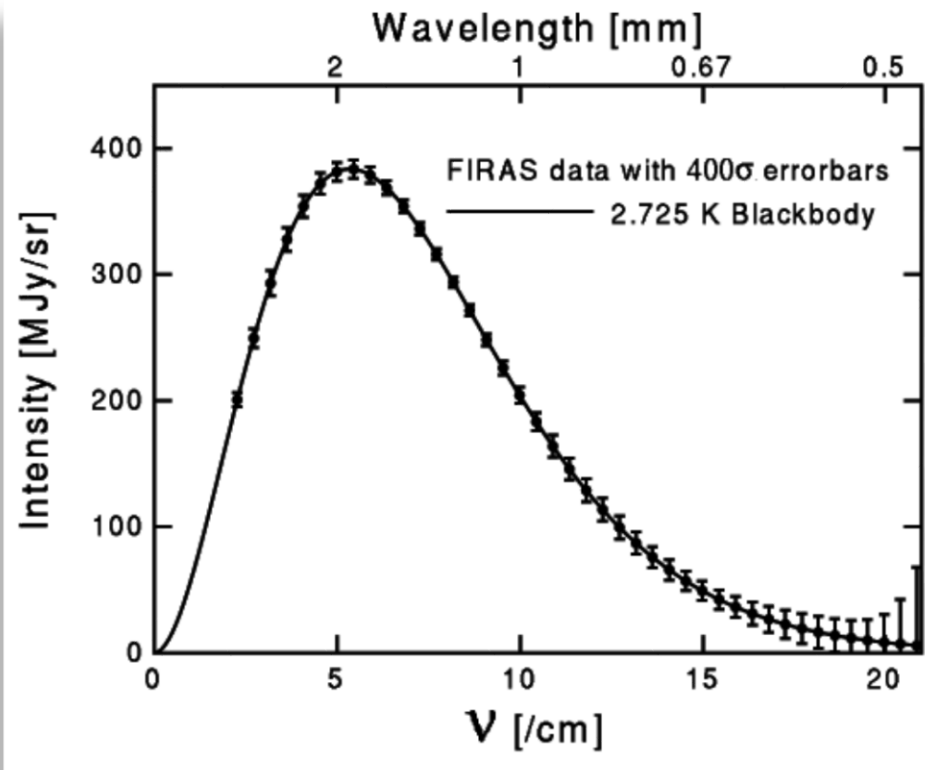
Dobili Nobel-ovu Nagradu za svoje slucajno otkrice

Satelit COBE

- **Cosmic Background Explorer Satellite (COBE)**
- **Lansiran 1989**
- **Napravio prva precizna merenja CMBR**

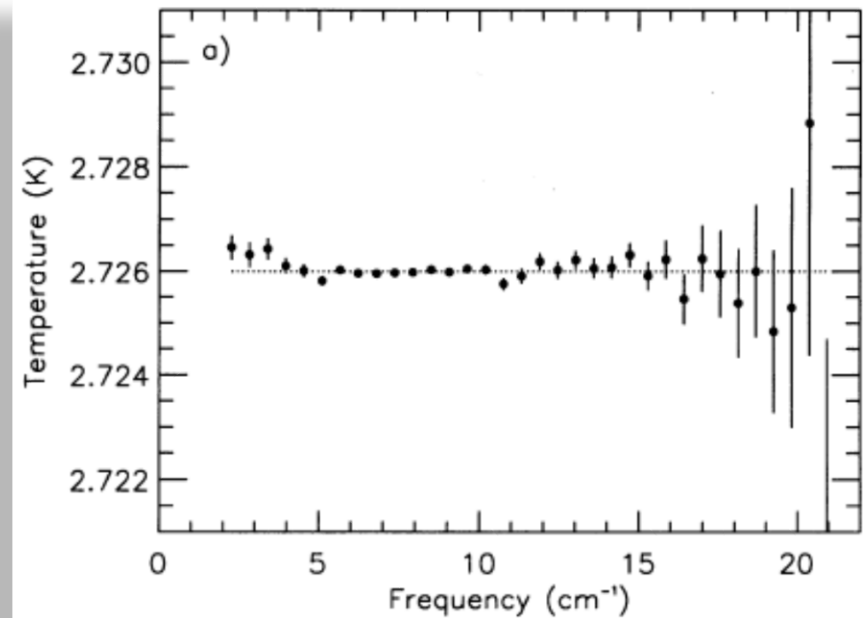

COBE u orbiti

Sta je COBE video?

Perfektni termalni spektrum

Okrenimo sat dalje unazad

- Univerzum je bio još topliji i gušći
- Toliko topao da je mogao da podrži nuklearnu fuziju
- Fuzija stvara nove elemente

- Fuzija vodonika u helijum, helijuma u ugljenik itd.
- Sve do gvozdja
- Fuzija elemenata težih od gvozdja ima negativan energetska bilans
- Elementi teži od gvozdja su sintetizovani kasnije u zvezdama

Letters to the Editor

PUBLICATION of brief reports of important discoveries in physics may be secured by addressing them to this department. The closing date for this department is five weeks prior to the date of issue. No proof will be sent to the authors. The Board of Editors does not hold itself responsible for the opinions expressed by the correspondents. Communications should not exceed 600 words in length.

Obilje lakih elemenata

Alpher, Bethe i Gamow su predložili (1948) da su svi laki elementi proizvedeni u ranoj fazi evolucije Univerzuma, tačnije u periodu zvanom NUKLEOSINTEZA.

The Origin of Chemical Elements

R. A. ALPHER*

*Applied Physics Laboratory, The Johns Hopkins University,
Silver Spring, Maryland*

AND

H. BETHE

Cornell University, Ithaca, New York

AND

G. GAMOW

The George Washington University, Washington, D. C.

February 18, 1948

AS pointed out by one of us,¹ various nuclear species must have originated not as the result of an equilibrium corresponding to a certain temperature and density, but rather as a consequence of a continuous building-up process arrested by a rapid expansion and cooling of the primordial matter. According to this picture, we must imagine the early stage of matter as a highly compressed neutron gas (overheated neutral nuclear fluid) which started decaying into protons and electrons when the gas pressure fell down as the result of universal expansion. The radiative capture of the still remaining neutrons by the newly formed protons must have led first to the formation of deuterium nuclei, and the subsequent neutron captures resulted in the building up of heavier and heavier nuclei. It must be remembered that, due to the comparatively short time allowed for this process,¹ the building up of heavier nuclei must have proceeded just above the upper fringe of the stable elements (short-lived Fermi elements), and the present frequency distribution of various atomic species was attained only somewhat later as the result of adjustment of their electric charges by β -decay.

Izracunali su relativno obilje vodonika, helijuma, litijuma...

Proporcije:

76% Vodonik

24% Helijum

Manje od 1% svih ostalih elemenata

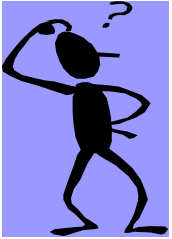
Slaganje sa posmatranjima - IZVANREDNO!

Tri stuba Big Bang-a

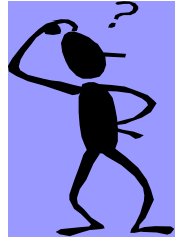

**Vrlo je tesko zamisliti model koji objasjava
sve ove cinjenice a bitno se razlikuje od
Big Bang-a!**

Lose vesti!

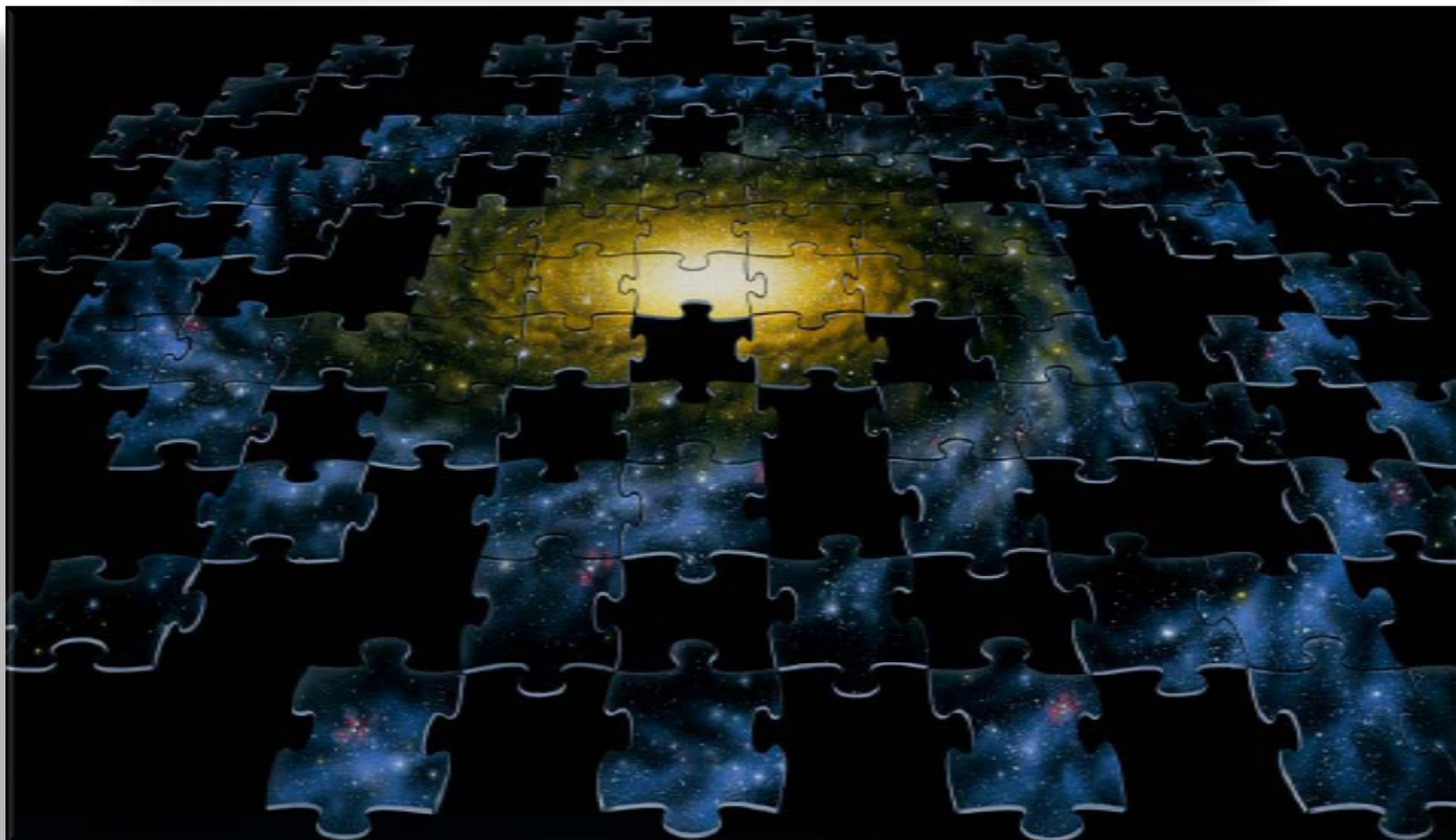

Veliki problem otkriven nedavnim posmatranjima:

**96% sadržine Univerzuma
izgleda da nedostaje**

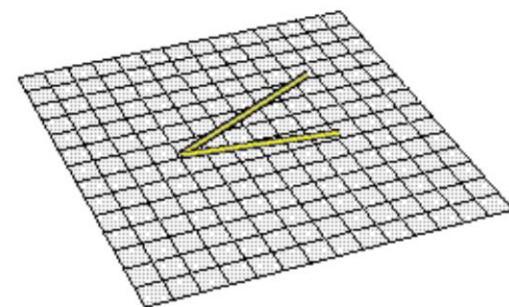
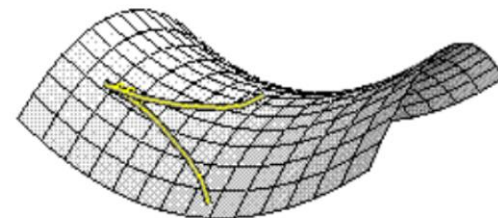
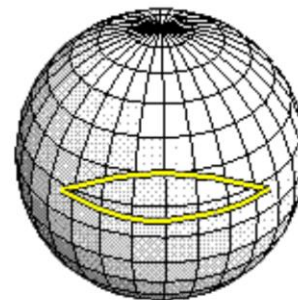

Zagonetka tamne materije

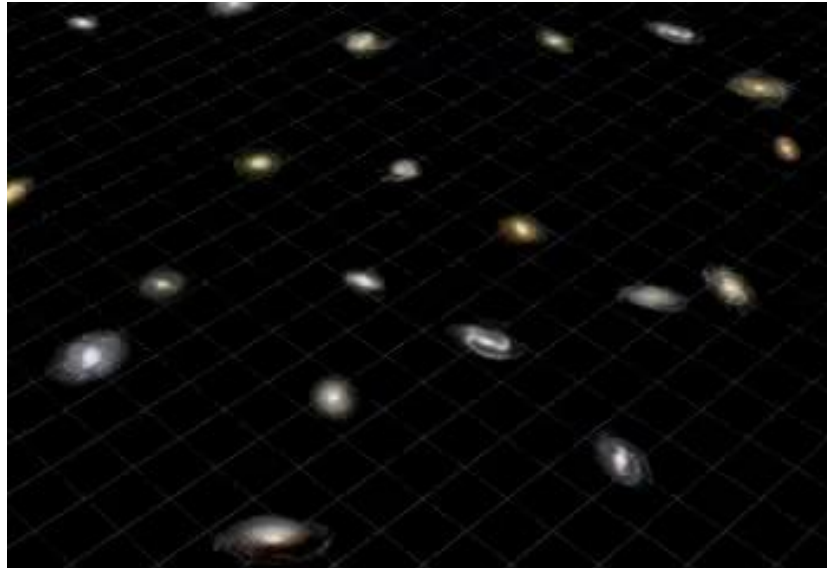

Geometrija Univerzuma zavisi od kolicine energije/mase u Univerzumu

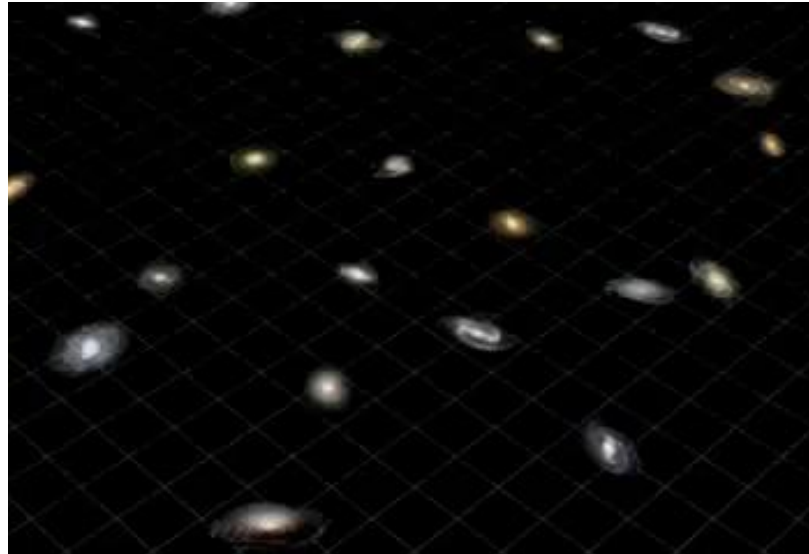
- Ako je $\Omega > \Omega_c$, Univerzum je zatvoren
- Ako je $\Omega < \Omega_c$ Univerzum je otvoren
- Ako je $\Omega = \Omega_c = 1$ Univerzum je ravan

Big Crunch $\Omega_M > 1$

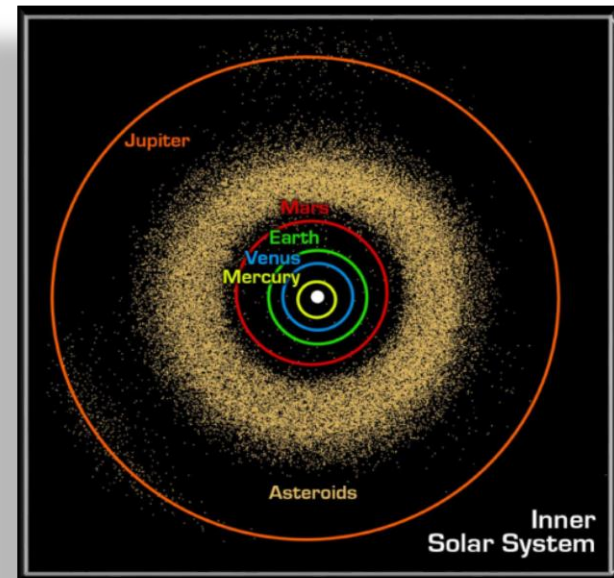

Big Rip $\Omega_M < 1$

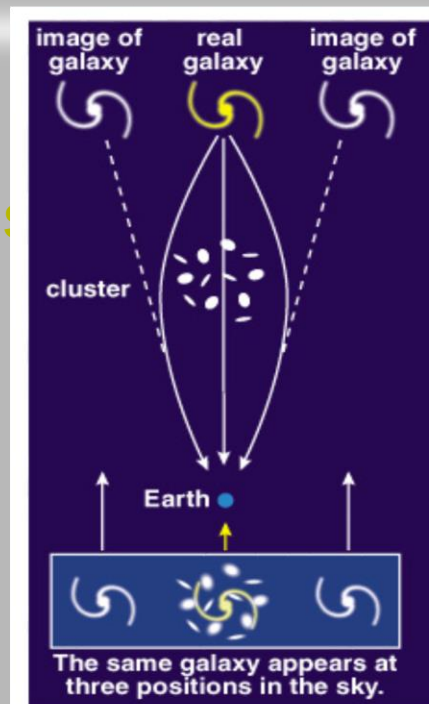

Kako se meri sadrzina Univerzuma?

- Da bi izmerili masu, moramo da koristimo gravitaciju
  - Rotacija masivnih objekata (Newton...)
  - Krivina prostora (Einstein...)
- Obe metode ukazuju na prisustvo nevidljive (tamne) materije

NASA
JPL
image

Copyright © Addison Wesley.

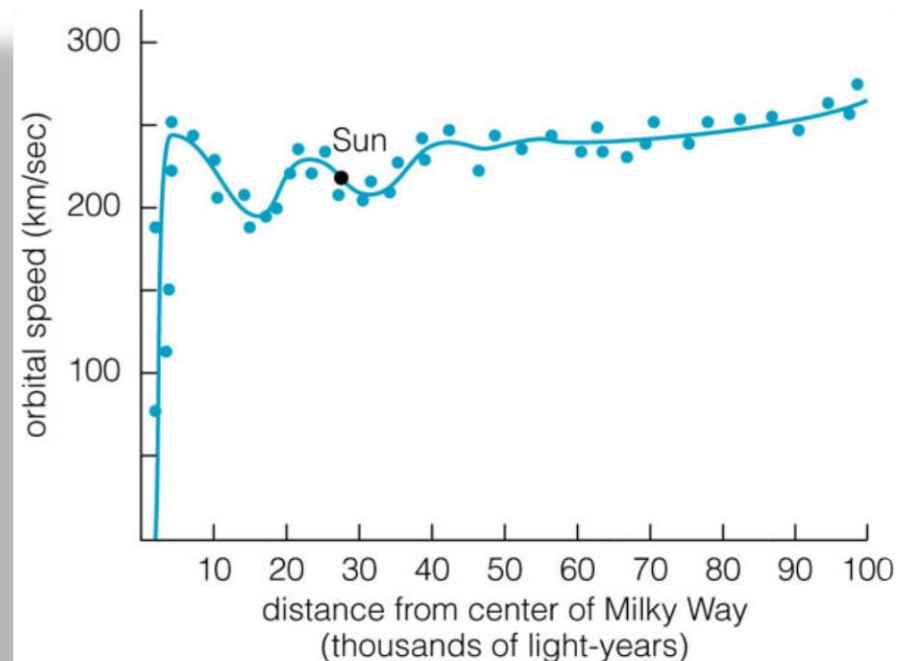
Rotaciona kriva nase Galaksije (Mlečni Put)

Koristimo *Newton-ovu verziju trećeg Kepler-ovog zakona*

Posmatranjem *orbitalnih brzina zvezda* mozemo da procenimo koliko je mase skoncentrisano u Galaksiji

$$v^2 \propto \frac{GM(r)}{r}$$

Rotaciona kriva nase galaksije: **orbitalna brzina zvezda kao funkcija rastojanja od centra Galaksije**

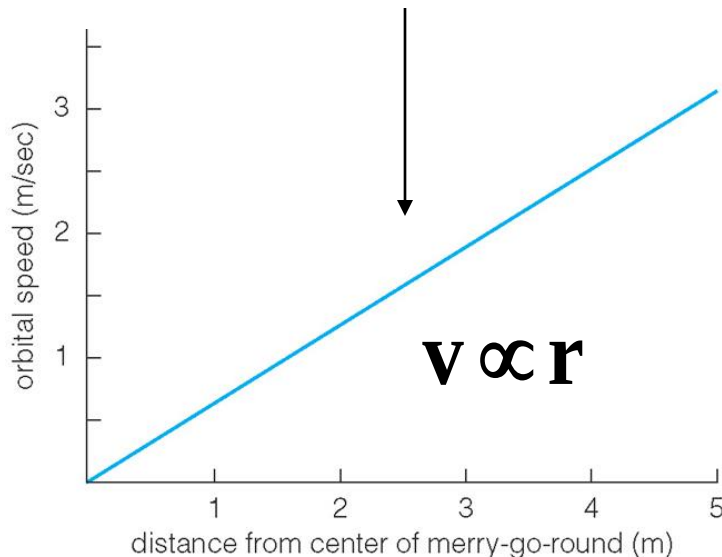

Rotacione krive sistema koje poznajemo

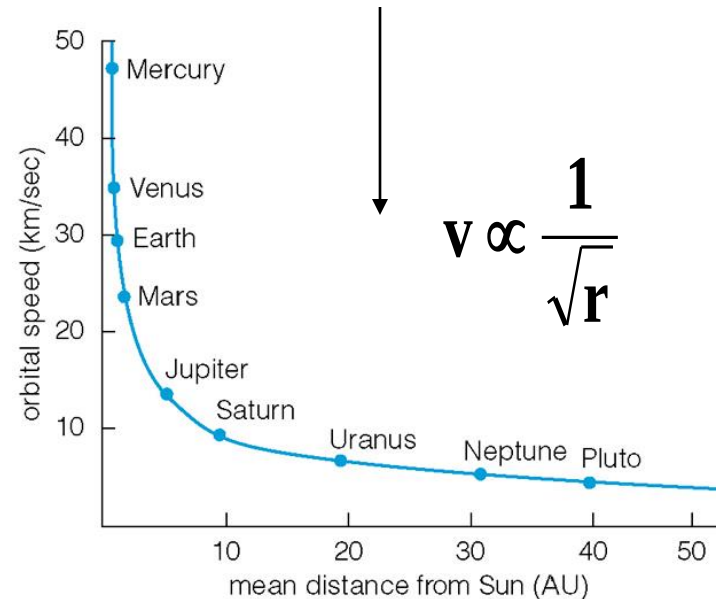
- Pogledajmo prvo kako izgledaju rotacione krive

1. Rotirajućeg krutog tela
2. Sistema sa masom u centru

Rotaciona kriva
krutog tela

Rotaciona kriva sistema sa
masom skoncentrisanom u
centru (npr. nas Suncev
sistem)

Sta nam ravna rotaciona kriva Mlecnog Puta govori?

Ravna rotaciona kriva Mlecnog Puta indicira:

- Masa nije skoncentrisana u centru galaksije
  - Masa raste sa rastojanjem od centra
-
- Vecina mase se nalazi u sferi koja obuhvata disk Galaksije
  - Ukupna masa je **10 puta** veca od mase skoncentrisane u zvezdama

Ali vrlo malo svetlosti dolazi iz tog regiona!

Tamna Materija u drugim galaksijama

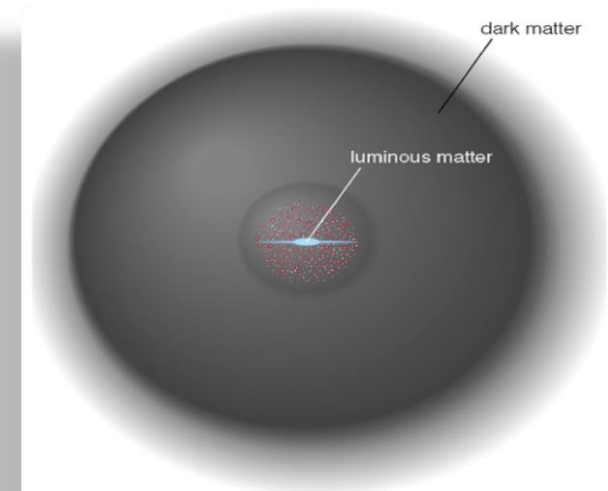
Sve opservacije indiciraju da:

- 90% mase galaksija NE emituje svetlost
- Vecina mase je **DARK MATTER (Tamna Materija)**

10%

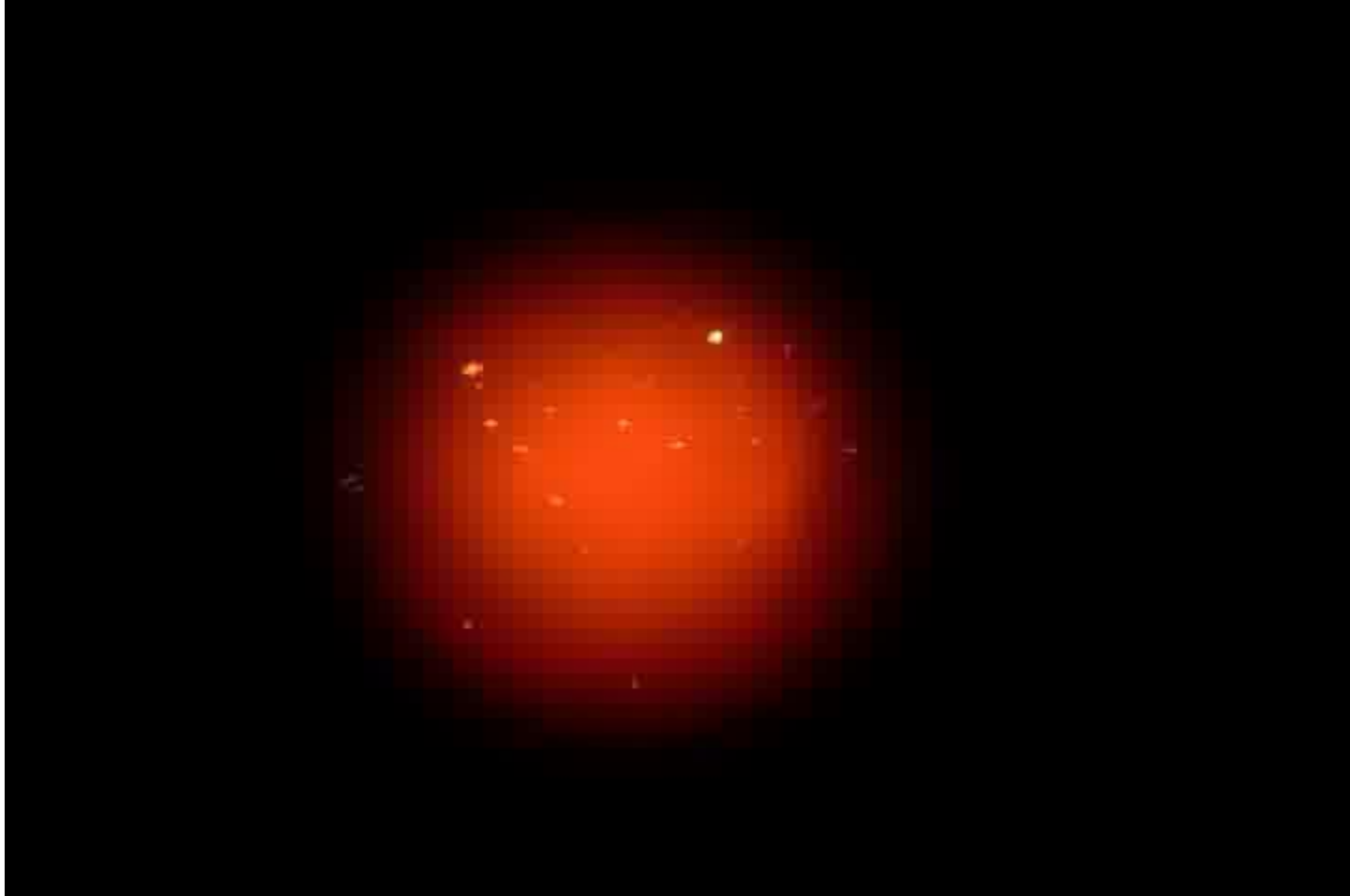

90%

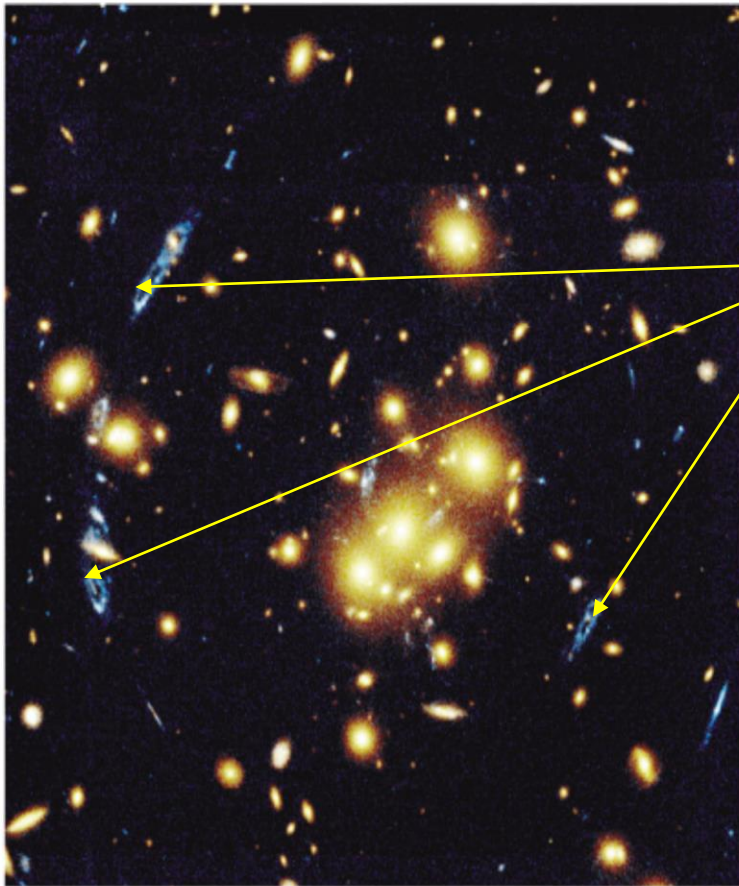
© 2005 Pearson Education, Inc., publishing as Addison Wesley

Klasteri Galaksija

Efekat Gravitacionog Sociva

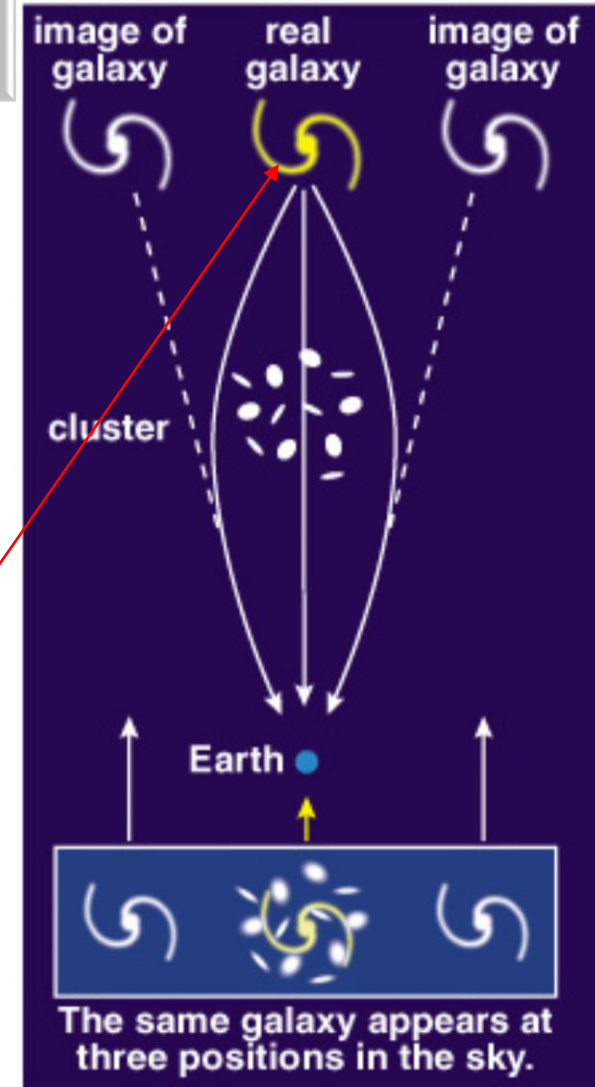
Masivni objekti mogu da oponasaju efekat sociva
Prave višestruke slike udaljenih objekata

Copyright © Addison Wesley.

Gravitaciono socivo
proizvodi višestruke
slike iste galaksije

Ako znamo daljinu
galaksije koju
gledamo kroz socivo
mozemo da
izracunamo masu
klastera koji sacinja
socivo

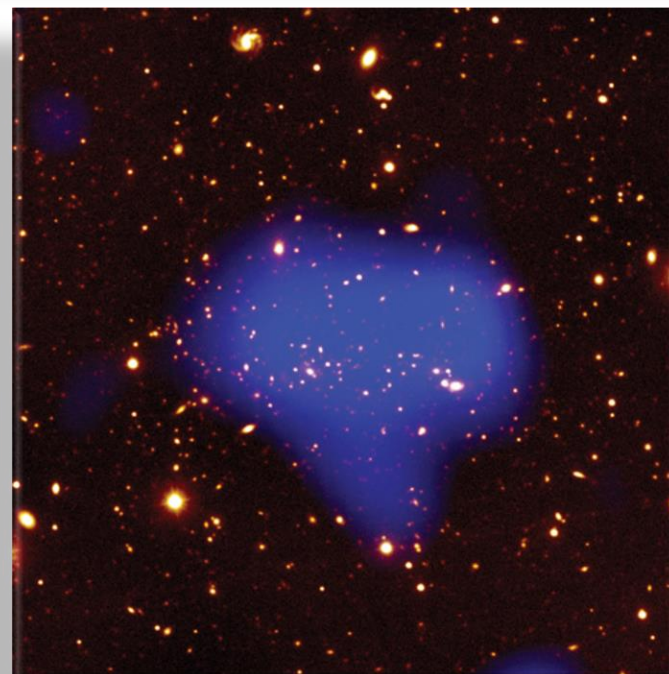

Copyright © Addison Wesley.

X-ray zracenje interklasternog medijuma

- Ako je pritisak vrelog interklasternog gasa u ravnotezi sa gravitacijom (kao gas u zvezdi), onda merenjem pritiska (temperature) mozemo proceniti masu koja je izvor gravitacije
  - **Procenjena masa** interklasternog medijuma **u prostoru izmedju galaksija je 50 puta veca nego vidljiva masa u klasteru**

Plava oblast predstavlja emisiju X-zracenja vrelog gasa u klasteru

Sta je Tamna Materija?

Moguci kandidati I:

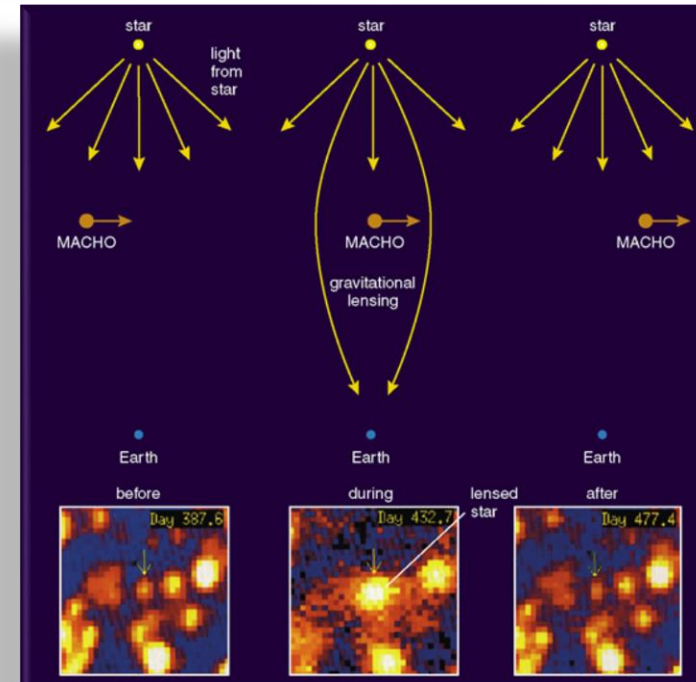
- Obicna Tamna Materija:**

MACHO (Massive Compact Halo Objects) :
Obicna materija koja ne emituje mnogo svetlosti?

- ⇒ Beli patuljci,
- ⇒ Planete tipa Jupitera,
- ⇒ Crne rupe Sunceve mase...

Posmatranja: nema dovoljno MACHO-a da bi se objasnila Tamna Materija...

Gravitaciono socivo MACHO-a

© 2005 Pearson Education, Inc., publishing as Addison Wesley

Znaci, treba nam nesto drugo!

Posmatranja indiciraju da Tamna Materija mora biti

- Masivna**
- Neutralna**
- Hladna (ne-relativisticka)**
- Stabilna (veka slicnom starosti Univerzuma)**

Takav kandidat ne postoji u Standardom Modelu

Potrebna nam je fizika iza Standardnog Modela

Sta je Tamna Materija?

Moguci kandidati II:

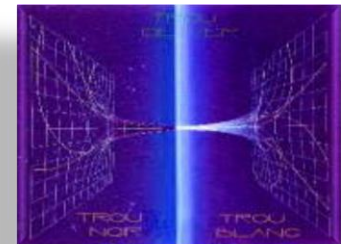
Egzoticna materija:

WIMPs (Weakly interacting *massive* particles)

– *hipotetckie* teske cestice

⇒ **Supersimetricni partneri obicnih cestica**

⇒ **Cestice asocirane sa ekstra dimenzijama**

Klaster “Metak” (2006)

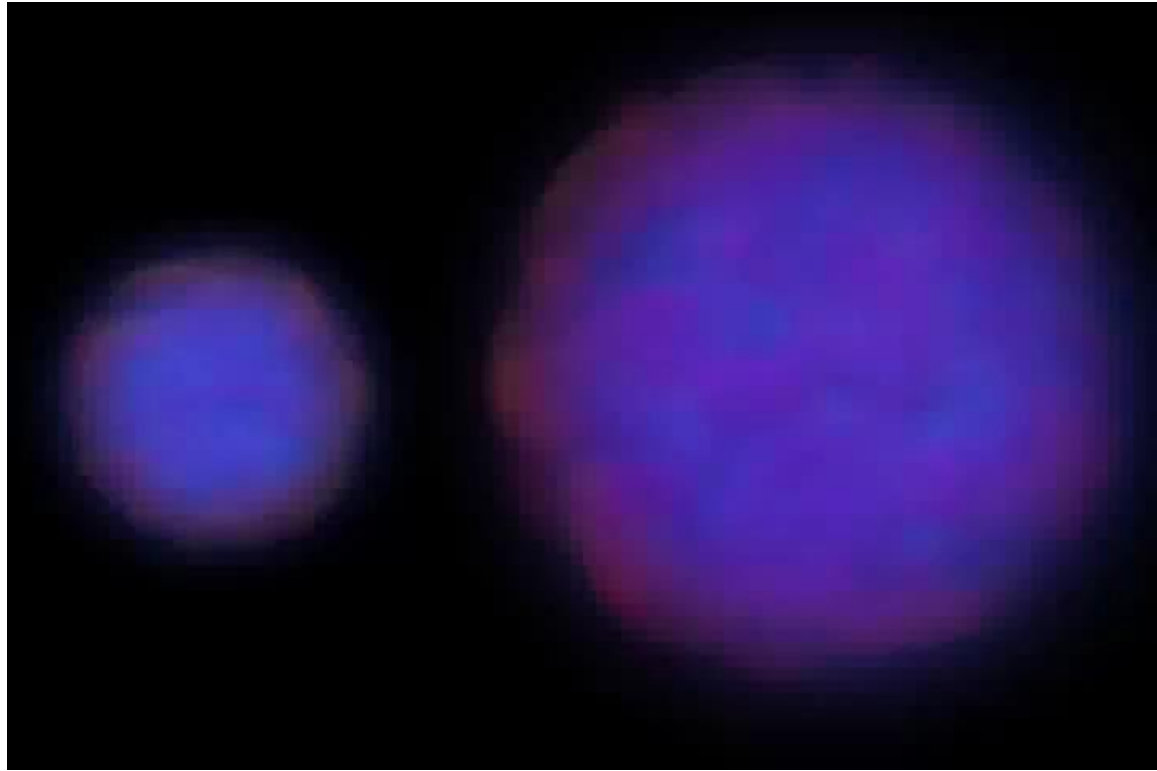
Ubedljiv argument za Tamnu Materiju

Dva klastera
galaksija u sudaru

Tamna Materija **plavo**
obicna materija **crveno**

- Tamna Materija, detektovana indirektno, nije poremećena u sudaru
- Obicna Materija je poremećena i formira front oblika metka
- Tesko je objasniti sliku bez uvođenja Tamne Materije

Stroge indikacije da $\Omega_M = 0.27$

**4% obicna materija
23% tamna materija**

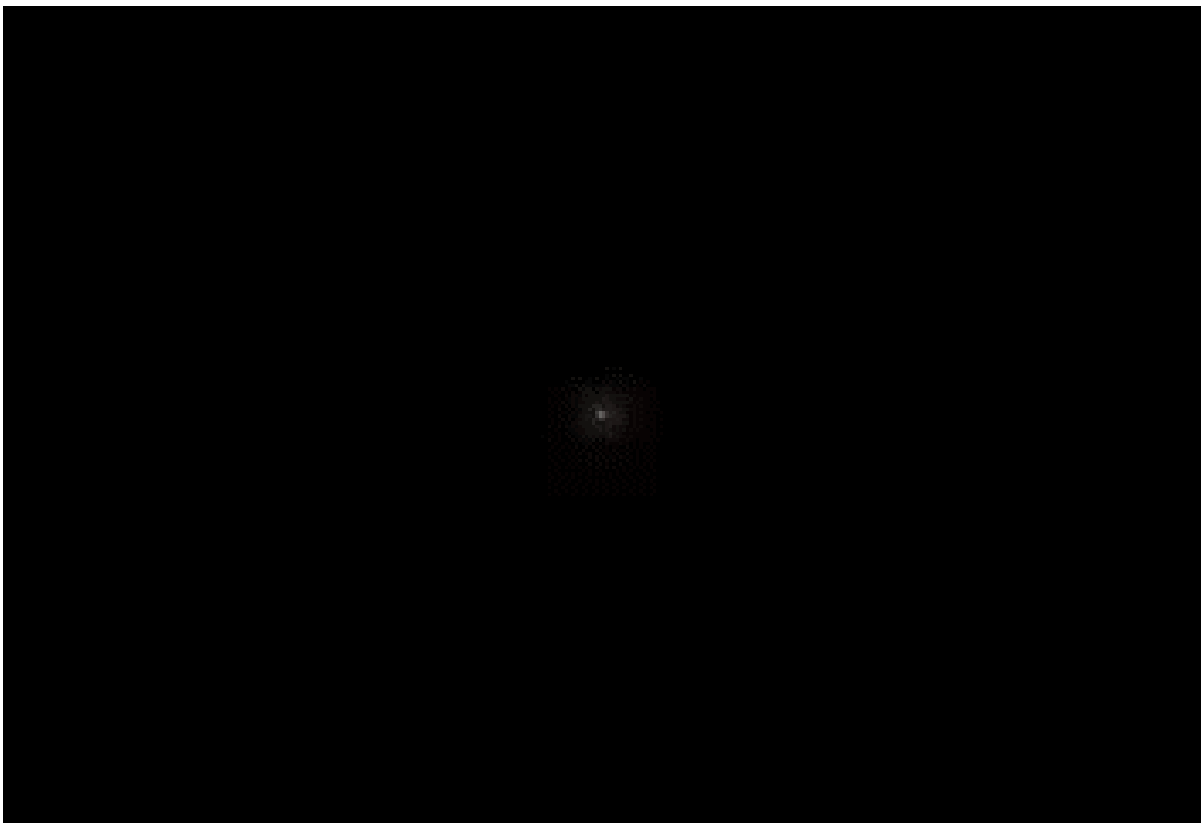
Gde je ostalih 73%?

Zagonetka Tamne Energije

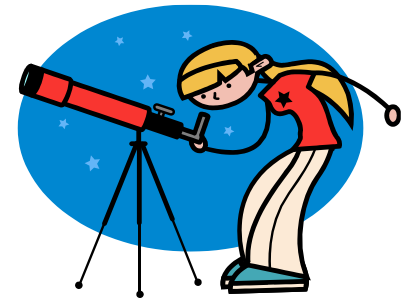
Nedavno, studirajući Supernove tipa Ia,
astronomi su приметili nešto čudno

Ekspanzija našeg Univerzuma se ubrzava!

Supernova

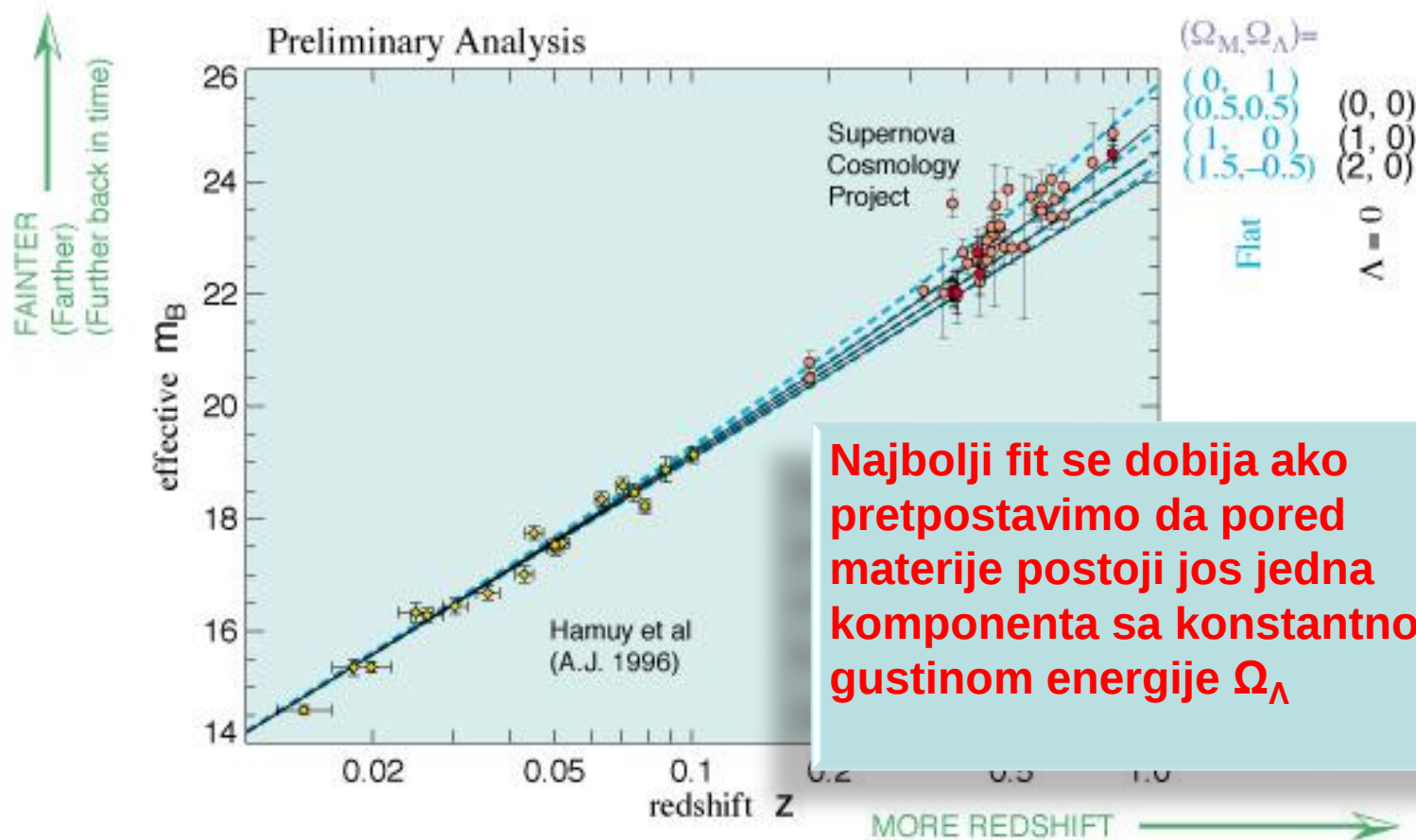
- Astronomski objekat čija je fizika dobro poznata
- Velika eksplozija blizu kraja života jedne zvezde

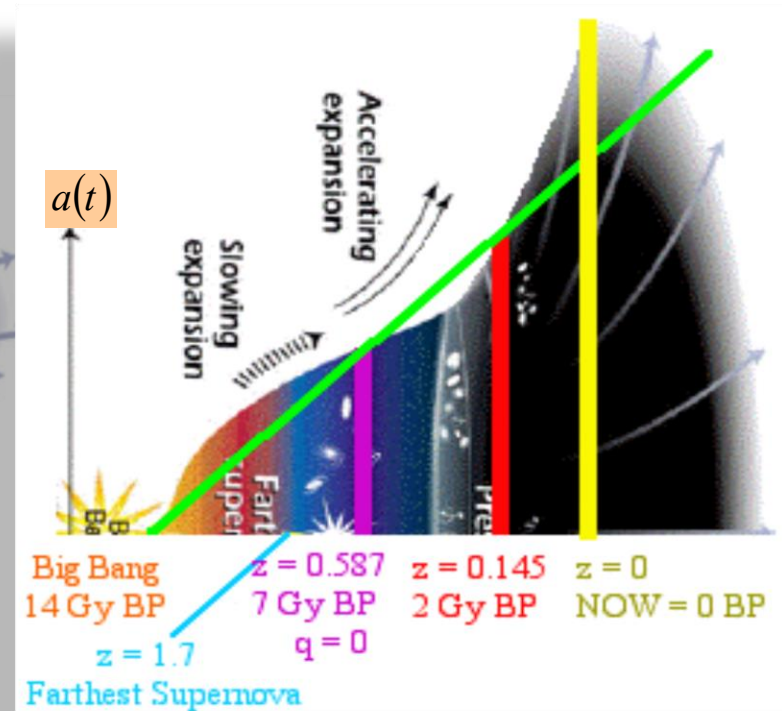
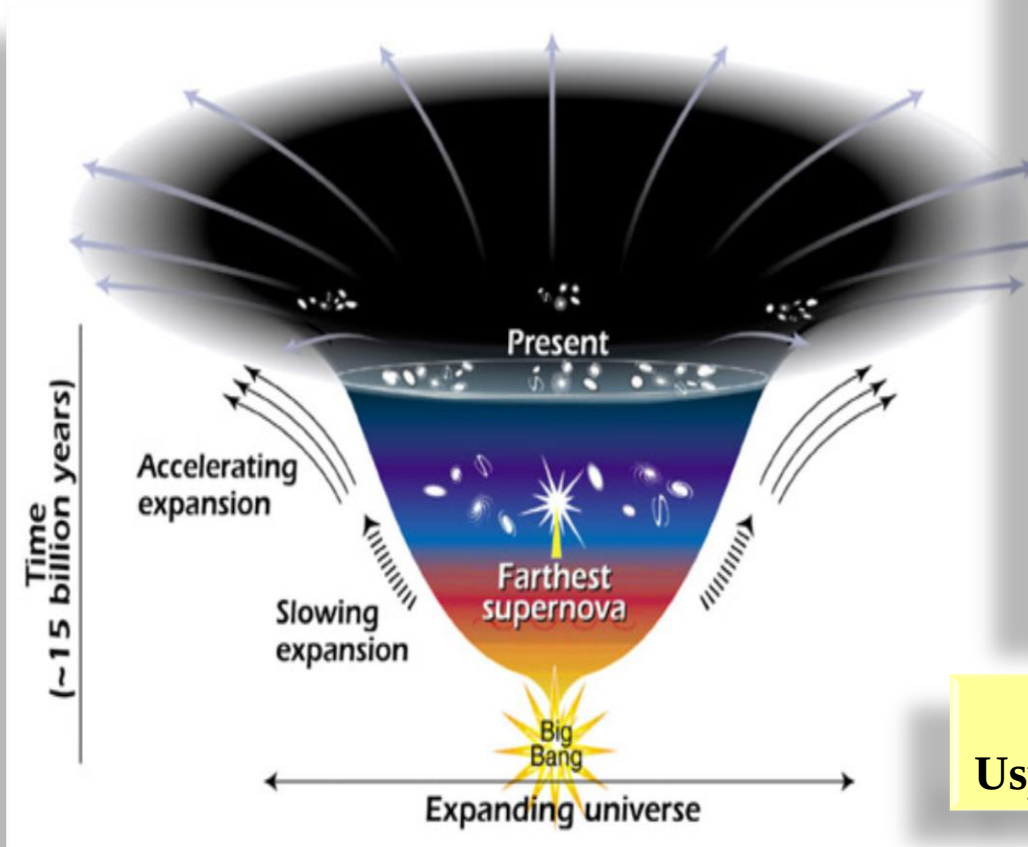
Kosmicka akceleracija: Supernove tipa Ia

Supernove datog crvenog pomaka izgledaju tamnije (dalje) nego sto smo očekivali ➡ Univerzum ubrzava ekspanziju

Hubble Plots

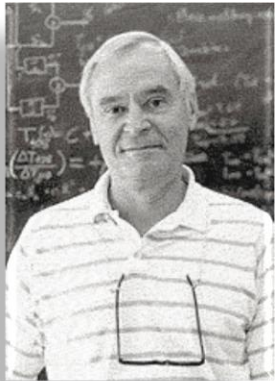
Istorija ekspanzije Univerzuma

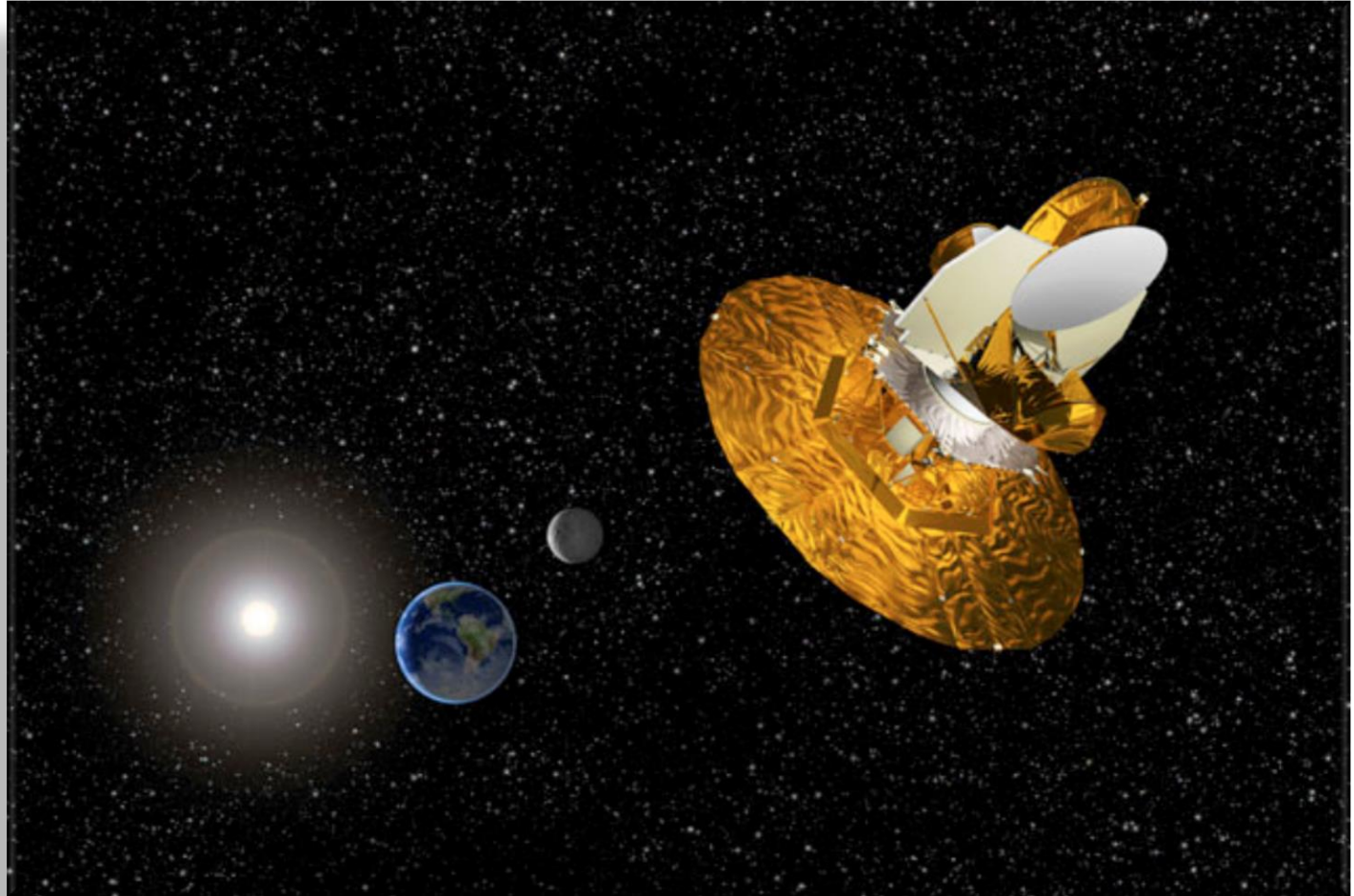
Ocekivano:
Usporavanje ekspanzije zbog gravitacije

Primeceno:
Ekspanzija se ubrzava

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe (Wilkinson-ova mikrotalasna proba an-izotropije)

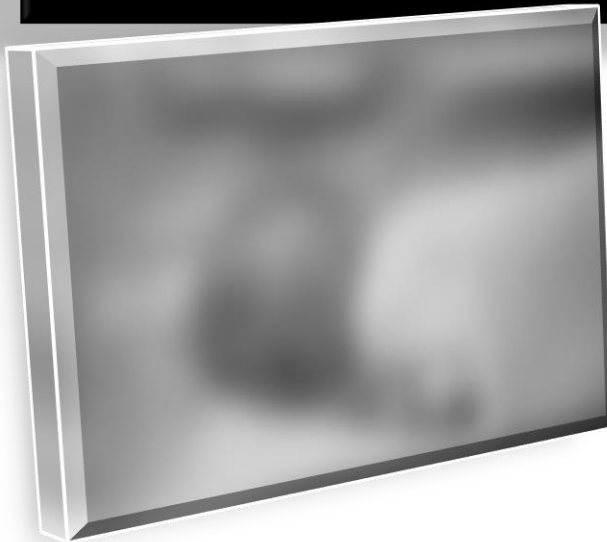
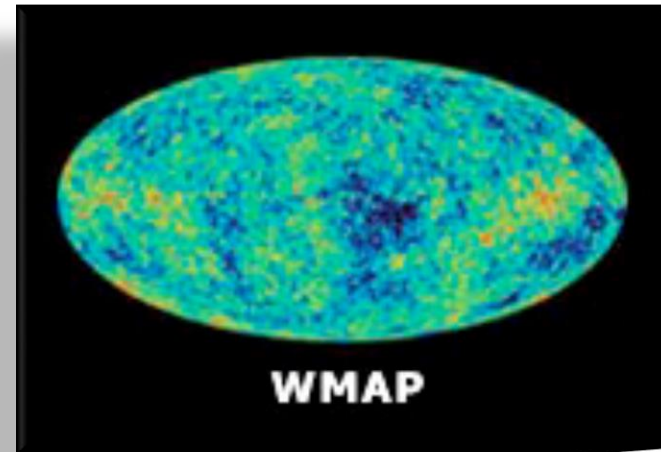
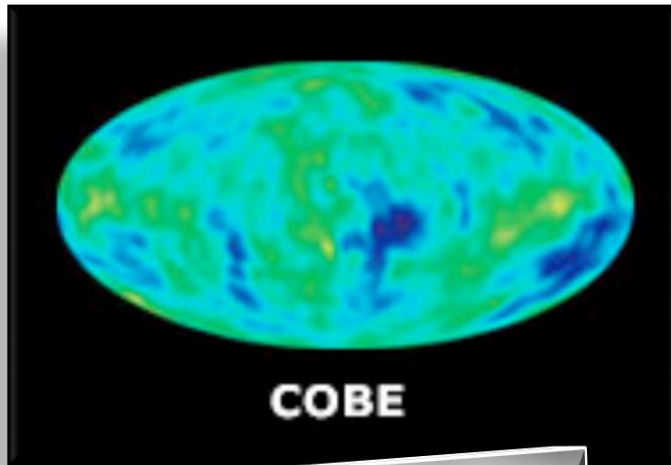

David Wilkinson

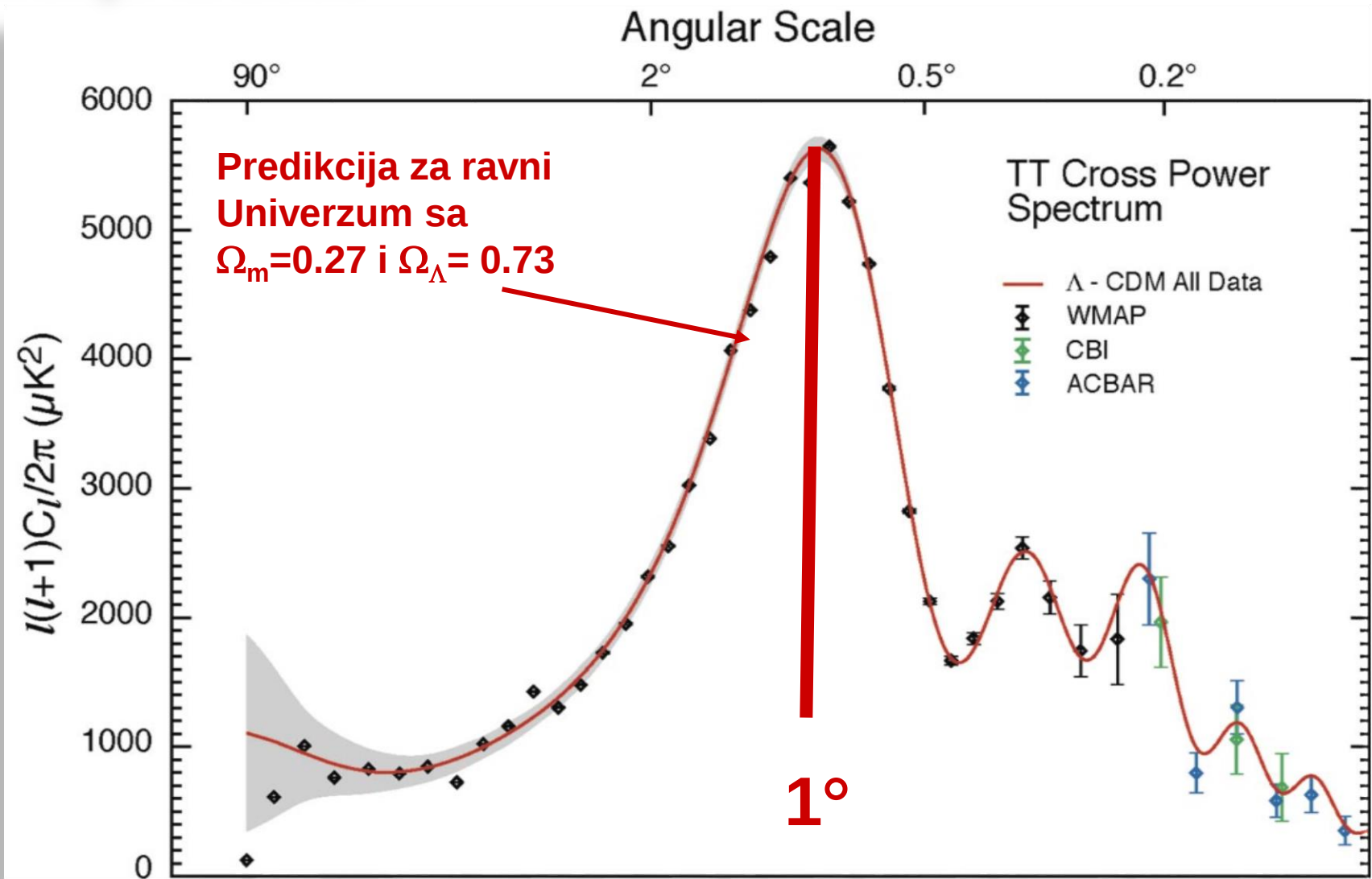

WMAP u svemiru

WMAP: nova, bolja merenja CMBR-a

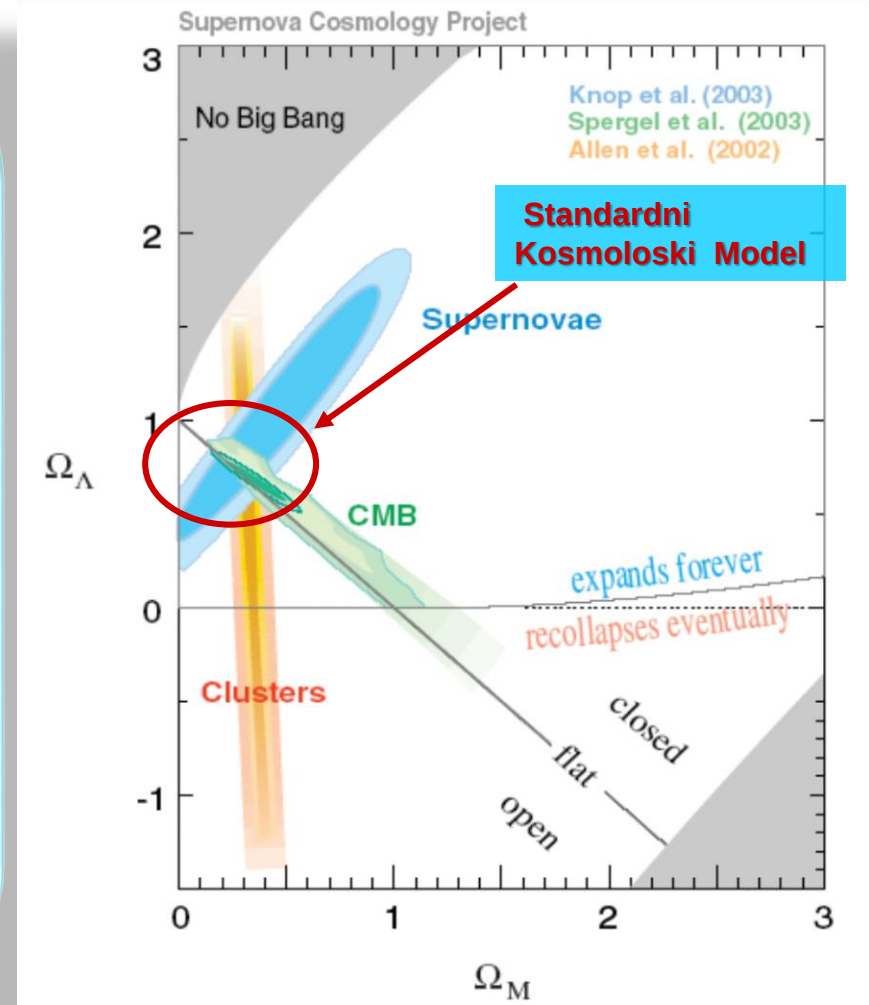

Merenja iz 2003

Kosmoloska Konstanta

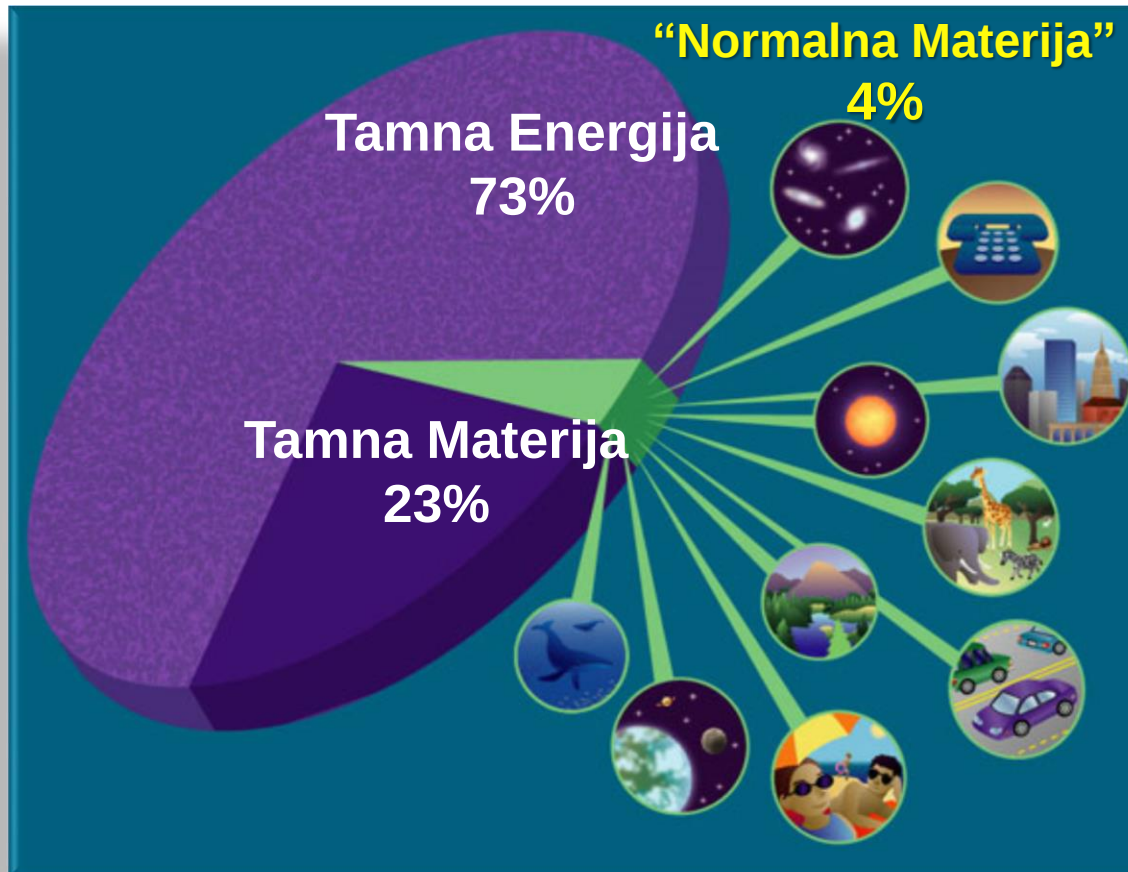
- ❖ Pored materije postoji neka supstanca sa konstantnom gustinom energije Ω_Λ
- ❖ Trenutno se ideje fokusiraju oko **energije vakuma**
- ❖ Ova energija uzrokuje ubrzanu ekspanziju

Sastav Univerzuma

Tamna Energija čini 73% Univerzuma

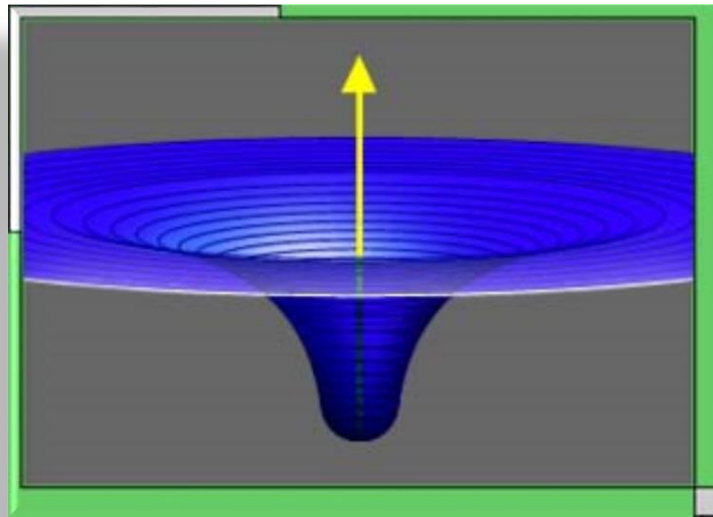
Kosmoloska konstanta

- Einstein (1915): Opsta Teorija Relativnosti: $G_{\mu\nu} = \kappa T_{\mu\nu}$

$$G_{\mu\nu} = \kappa T_{\mu\nu} + \Lambda g_{\mu\nu}$$

Kosmoloska Konstanta

Kosmolosko ubrzanje

Sta je kosmoloska konstanta?

“Za svaki kompleksni prirodni fenomen postoji **jednostavno, elegantno, privlačno, pogresno** objasnjenje.”

Tommy Gold – astronom i mislilac sa Cornell-a

Sta je kosmoloska konstanta?

Pokusaj: Gravitaciona energija vacuuma

• Problemi:

1. Efekti kvantne gravitacije jos uvek nepoznati
2. Ogromno neslaganje izmedju teorije i eksperimenta

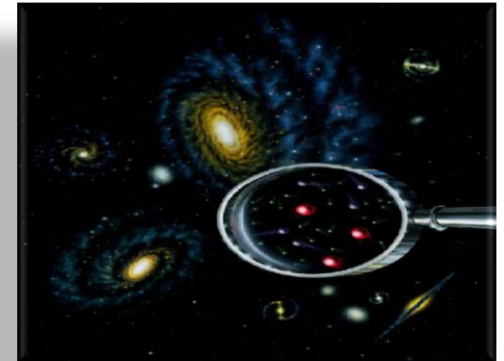
$$\left. \begin{array}{l} \Lambda_{\text{pred}} = (10^{19} \text{ GeV})^4 \\ \Lambda_{\text{obs}} = (10^{-3} \text{ eV})^4 \end{array} \right\} \frac{\Lambda_{\text{pred}}}{\Lambda_{\text{obs}}} = 10^{124}$$

- Problem koincidencije: Zasto je bas **SADA** $\Omega_{\Lambda} \approx \Omega_{\text{M}}$

Nas Model

D. Stojkovic, G. Starkman, R. Matsuo, 2007

- Mehanizam koji moze da objasni ubrzanje ekspanzije
- **Moze biti testiran u akceleratorima**

Analogija sa primordijalnom inflacijom

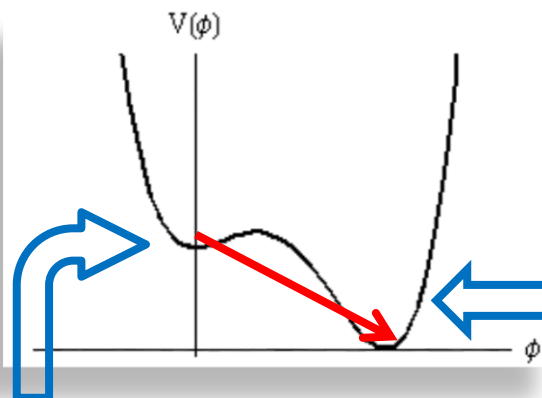
- U svojoj istoriji, Univerzum je vec imao jedan period ubrzane ekspanzije:

Primordijalna Inflacija !

- Zamislamo da zivimo u dobu neposredno posle pocetka inflacije kada je Univerzum bio star svega $t \sim 10^{-35}$ sec
- Vrlo pametan posmatrac bi izracunao da postoji $M_{\text{GUT}} \sim 10^{15} \text{ GeV}$
- Tada bi bilo logicno zakljuciti da Univerzum prolazi kroz **fazni prelaz** koji uzrokuje **ubranu ekspanziju** Univerzuma

Vrlo je verovatno da se upravo sada desava nesto slicno!

MODEL za narusenje SU(3)_c simetrije

Lazni Vakum
Sa ocuvanom simetrijom

Pravi Vakuum
sa narusenom simetrijom

$$V(\phi) = \frac{\lambda}{4} \phi^2 (\phi - \phi_0)^2 - \frac{\lambda}{2} \epsilon \phi_0 \phi^3$$

Masivno skalarno polje koje nosi **color**

$$m_\phi \approx 1\text{TeV}$$

Energija vakuma skalarnog polja

Kosmoloska konstanta

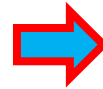
ϵ je malo nas Svemir moze biti u laznom vakumu vrlo dugo

BONUS:

**Model može biti testiran
u akceleratorima**

**Masivno skalarno polje
koje nosi color**

**Vrlo interesantna fenomenologija
u akceleratorima**

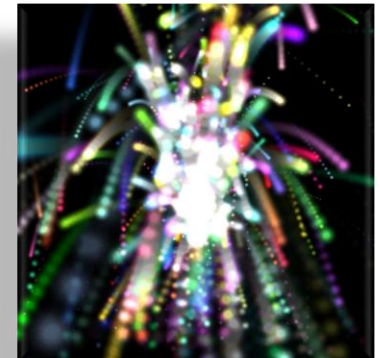
Nova masivna color singlet stanja:

1. Vezana stanja cestica Φ
2. Vezana stanja cestica Φ sa kvarkovima

Hadroni sa frakcionalnim naelektrisanjem!

**Produkcija hadrona sa frakcionalnim naelektrisanjem
bila bi stroga indikacija da je naš model korektan**

Zaključak

- Trenutna situacija u Kosmologiji:
  - Big Bang
  - Inflacija
  - Znamo vrlo precizan sastav Univerzuma
(4% materija, 23% tamna materija, 73% tamna energija)

- Optimista:
“Konacno imamo Standardni Model Kosmologije”

- Pesimista:
“Samo smo dali imena stvarima koje uopste ne razumemo”

Hvala

QuickTime™ and a
decompressor
are needed to see this picture.

KREDIT za animacije, grafove, slike, slajdove....:

**NASA web site, WMAP web site, COSMOS survey project web site,
T. McKay, J. Frieman, L. Perivolaropoulos, D. Spergel, Rocky Kolb...**